

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

САБЛОН ЛЕЙВА ЕДУАРД АНТОНІОВИЧ

УДК 230.1

**КОНЦЕПТ ПЕРЕДАННЯ У РОСІЙСЬКІЙ ПРАВОСЛАВНІЙ
НЕОПАТРИСТИЧНІЙ ДУМЦІ**

Спеціальність 09.00.14 – богослов'я

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі богослов'я та релігієзнавства факультету філософії та суспільствознавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України, м. Київ

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
ЧОРНОМОРЕЦЬ Юрій Павлович,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, професор
кафедри богослов'я та релігієзнавства.

Офіційні опоненти: **САГАН Олександр Назарович**,
доктор філософських наук, професор,
провідник науковий співробітник
Відділення релігієзнавства Інституту
філософії НАН України
імені Г.С. Сковороди;

ЗАВІЙСЬКИЙ Роман Петрович,
доктор наук з богослов'я, консультант
громадської організації "Євро-Азійська
теологічна асоціація.

Захист відбудеться «26» жовтня 2020 року об 14 год. 00 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.21 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «23» вересня 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Осташук І.Б.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Однією з найбільш дискусійних і водночас надзвичайно важливих у християнському богослов'ї є проблема передання та його місця і ролі в Церкві. Дискусія між християнськими церквами з приводу цього питання має багатовікову історію. Саме воно стало однією з основних розбіжностей між католиками, православними і протестантами, і, що найгірше, це призводило в багатьох випадках до розділення, постаючи причиною розбрату між ними. Суть дискусії зводиться до цілої низки проблем. Чим, власне, є передання? Чи може воно розвиватися? Як воно співвідноситься з Писанням? Чи є вони рівнозначними джерелами або засобом розуміння Божественного Одкровення? Яку роль передання покликане відігравати в Церкві?

Передання, як би воно не розумілося (навіть якщо воно цілковито заперечується), відіграє суттєву роль у сфері авторитету і керівництва будь-якої християнської спільноти, церкви. Саме передання, виражене в тій чи іншій формі, визначає її герменевтичну традицію та напрям її богословського дискурсу, у межах якого сформовані або все ще формуються контури віровчення і релігійних практик.

Поняття передання історично посідало і продовжує посідати особливе місце в православній теології. Якщо, за словами М. О. Бердяєва, католицька церква є церквою авторитету, а протестантська – церквою особистої віри, то православна є церквою передання. Але водночас слід визнати той факт, що в православ'ї, з огляду на всю його різноманітність і неоднорідність, не існує єдиного погляду на те, як слід інтерпретувати це поняття.

У першій половині ХХ ст. в православ'ї зародився новий напрям думки, відомий як неопатристика, який поставив під сумнів адекватність раціонального розуміння передання багатовіковою російсько-православною традицією, що відчула на собі західноєвропейський вплив. Своєю появою неопатристика ознаменувала парадигмальний поворот у концептуалізації передання, який багато в чому визначив один із сучасних підходів до розуміння передання – містичний. Ґрунтуючись на окремих слов'янофільських ідеях, неопатристичні богослови особливим чином протистояли так званій російській школі богослов'я на чолі з протоієреєм Сергієм Булгаковим. Неопатристичні богослови розвивали надісторичний і містичний підхід до передання, у той час як прихильники російської школи богослов'я були схильні розглядати передання як те, що історично реально і раціонально (у широкому сенсі) осяжне. Якщо перші з перелічених формулювали вчення про передання в антизахідному та вузько конфесійному ключі, то останні набагато ширше дивилися на це питання. Якщо перші наполягали на тому, що передання не може змінюватися і розширюватися, то останні, навпаки, сприймали його як те, що може й навіть має розвиватися в тісному зв'язку із сучасним суспільно-культурним і науковим

дискурсами.

Неопатристична концепція передання, яка значною мірою визначила сучасну містичну інтерпретацію цього поняття, все ще залишається мало дослідженою. На сьогоднішній день не існує окремої ґрунтовної наукової праці, в якій була б здійснена спроба всебічно і вичерпно розглянути і проаналізувати неопатристичний поворот у розумінні передання, включаючи його результати і наслідки для православного богослов'я, з урахуванням критики, висловленої на адресу цього богословського напрямку в цілому. У зв'язку з цим представлена дисертаційна робота покликана заповнити окреслену лакуну в науковому дискурсі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідної роботи кафедри богослов'я та релігієзнавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямом «Методологія і зміст викладання соціально-гуманітарних наук», що входить до Тематичного плану науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямом «Дослідження проблем гуманітарних наук», який був затверджений Вченою радою університету (протокол № 5 від 29 січня 2009 р.), та відповідно до наукової теми кафедри богослов'я та релігієзнавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Розбудова академічного богослов'я в умовах освітніх трансформацій в Україні» (U 0117U004903). Окрім того, робота виконана в межах інтегрованої освітньо-дослідницької програми Центру дослідження релігії НПУ імені М. П. Драгоманова «Сучасне протестантське богослов'я», що розробляється і впроваджується спільно з Євро-Азіатською теологічною асоціацією відповідно до додаткової угоди № 1 до договору про співпрацю між Національним педагогічним університетом імені М. П. Драгоманова і громадською організацією «Євро-Азіатська теологічна асоціація» від 19 грудня 2015 року.

Метою дисертаційної роботи є комплексний історико-богословський аналіз концепту передання в російській православній неопатристичній думці.

Реалізація цієї мети зумовила постановку та вирішення таких **дослідницьких завдань**:

- висвітлити особливості розуміння концепту передання серед дореволюційних російських релігійних філософів і православних богословів XIX–XX ст. і їхній вплив на формування неопатристичного погляду на цю проблему;
- проаналізувати постреволюційний парадигмальний поворот у концептуалізації передання в російському православному богослов'ї, зокрема внесок протоієрея Г. Флоровського і В. М. Лосського в розвиток розуміння цього поняття та його богословських імплікацій;
- розкрити методологічне значення концепції передання протоієрея Г. Флоровського і В. М. Лосського в неопатристичній парадигмі;

– дослідити зв'язок між поняттям «передання» та іншими богословськими вченнями в межах неопатристики, зокрема, як у ній поєднується або узгоджується концепція «живого Передання» з пневматологією та еклезіологією;

– показати, яким чином концепція «живого Передання» пов'язана з екуменічними й антимодерними поглядами о. Г. Флоровського і В. М. Лосського в межах їхньої неопатристичної парадигми.

Об'єктом дослідження є концепт передання в контексті сучасного російсько-православного дискурсу.

Предметом дослідження є особливості концептуалізації передання в російському неопатристичному богослов'ї.

Теоретико-методологічні засади дослідження. З урахуванням специфіки об'єкта дослідження і сформульованої мети обрано такі методи: історико-богословський аналіз, який передбачає історико-богословську реконструкцію і діахронічну інтерпретацію концепту передання в творчості російських релігійних філософів і православних богословів XIX–XX ст.; герменевтичний підхід, призначений для інтерпретації і зіставлення змісту текстів російських релігійних філософів і православних богословів XIX–XX ст., з досвідом сучасності й розкриття їхнього змісту, який нерідко «вислизає» при першому прочитанні; компаративістський метод, що дозволяє порівняти існуючі погляди на концепт передання в російській релігійній філософії та православній теології XIX–XX ст.

Загальною методологічною основою для дисертаційної роботи стали праці таких богословів, релігієзнавців і філософів: А. Брюнінг, П. Гаврилюк, П. Ладосьє, І. Нобл, Р. Саве, Р. Вільямс, Ю. Чорноморець та ін. Аналіз обмежень і недоліків неопатристичної концепції передання здійснено з урахуванням досліджень П. Вальєра і П. Калаїцидіса.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що в ньому вперше здійснюється холістичний історико-богословський аналіз поняття «передання» в російській православній неопатристичній думці.

У результаті вирішення поставлених завдань були сформульовані основні положення, що становлять наукову новизну дисертаційної роботи та виносяться на захист.

Вперше:

– проаналізовано концепцію передання протоієрея Г. Флоровського в тісному зв'язку з його неопатристичним синтезом і екуменічним богослов'ям. Концептуалізація передання протоієрея Г. Флоровського, яка багато в чому перетнулася і навіть частково була детермінована певними слов'янофільськими ідеями, ознаменувала собою новий і рішучий поворот у розумінні цього поняття в постреволюційному православному богослов'ї. Під проводом протоієрея Г. Флоровського та його колег-однодумців відроджується й отримує новий виток

розвитку містичний дискурс у православному богослов'ї, у межах якого ідея передання набуває екзистенціального, есенціалістичного (персоналістичного) і містичного змісту;

– досліджено концепцію передання В. М. Лосського, в якій ідея «живого Передання» отримує найбільш цілісну і детальну експлікацію в горизонті неопатристики. В. М. Лосський підвів ризик під спробами як антизахідноорієнтованих дореволюційних, так і неопатристичних мислителів виразити сутність передання і пояснити його роль у Церкві, зв'язок із Писанням, догматичним богослов'ям та іншими елементами спадщини Церкви. Йому також удалося посилити в концепції передання містичні й персоналістичні акценти. Творчий підхід В. М. Лосського до цього питання найбільш виражений у його теорії двох ліній передання – горизонтальної та вертикальної, – яка сприяла систематизації і синтезу всіх містичних напрацювань окремих слов'янофілів і неопатристичних богословів у цьому напрямі;

– встановлено, що неопатристична концепція передання значно відійшла не тільки від свого першозначення (семантичного архетипу і біблійного значення), але й від святоотецького розуміння цього поняття. Ідею передання значно ускладнили, абстрагізували та деісторизували неопатристи у відповідь на рецепцію західноєвропейських формулювань і акцентів, що її здійснили російські академічні богослови і філософи, які використовували їх у теоретизації передання. Крім того, такий парадигмальний поворот, як було з'ясовано, не має під собою міцної і надійної теологічної основи;

– виявлено, що в неопатристичній парадигмі бездоказово і нелегітимно поняття «живе Передання» зміщується з такими суміжними поняттями, як «Церква», «Святий Дух» та ін. Не завжди зрозуміло, де В. М. Лосський говорить про Святого Духа і коли він переходить до роздумів про передання і навпаки. У деяких випадках між цими поняттями навіть експліцитно ставиться знак рівності, зокрема протоієрей Г. Флоровський концептуально зрівнює поняття передання і реальність Церкви;

– з'ясовано, що концепція передання в неопатристичній парадигмі є її методологічною основою, яка визначає в ній вектор розвитку інших богословських питань. Конкретніше, ця концепція сприяла тому, що неопатристичне богослов'я і його метод набули антиєкуменічних, партикуляристських, абсолютистських і традиціоналістських властивостей. Результатом цього стало те, що неопатристичне православ'я надовго випало із сучасного наукового і церковно-суспільних дискурсів;

– доведено, що неопатристична концепція протоієрея Г. Флоровського і В. М. Лосського, незважаючи на окремі її достоїнства, є недостатньо чіткою, доволі проблематичною, суперечливою (передусім унаслідок її містичної, надісторичної, антимодерної, антиєкуменічної і партикуляристської спрямованості) та недостатньо

обґрунтованою.

Уточнено:

– значення концепції передання протоієрея Г. Флоровського і В. М. Лосського для розуміння методологічних особливостей неопатристичної парадигми.

Набуло подальшого розвитку:

– історико-богословське осмислення неопатристичної концепції передання у світлі сучасної критики цього богословського напрямку думки.

Теоретичне і практичне значення дослідження. Отримані в дисертаційній роботі результати можуть бути використані при викладанні курсів лекцій із богослов'я (особливо із сучасної православної теології), релігієзнавства, філософії (передусім із російської релігійної філософії) та історії філософії і богослов'я. Висновки і теоретичні твердження, обґрунтовані в дослідженні, можуть бути використані для подальшого дослідження неопатристичного богослов'я, а також для розвитку постпатристичного богослов'я.

Особистий внесок здобувача. Усі результати дослідження, що виносяться на захист, автор отримав самостійно (без співавторів); вони відповідають основному змісту дисертації, а також поданим публікаціям. Використані в дисертації ідеї, положення, теорії чи гіпотези інших авторів мають відповідні посилання і використані лише для підкріплення ідей здобувача.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри богослов'я та релігієзнавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Результати дослідження пройшли апробацію під час викладання предметів «Вступ до систематичного богослов'я» (Запорізька біблійна семінарія, Запоріжжя, 2017 р.), «Вступ до богослов'я» (Українська євангельська теологічна семінарія, Пуща-Водиця, 2019–2020 рр.), а також під час участі в низці наукових і науково-практичних конференцій, семінарів і колоквіумів, зокрема: аспірантські наукові колоквіуми (Євангелічний богословський університет, Лювен, Бельгія, 2017–2020 рр.); міжнародна наукова конференція «Реформація і сучасний світ (філософія, богослов'я, наука)» (Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса, 2017 р.); відкритий богословський семінар «Гостинність Боговтілення. Христос – господар, гість чи чужинець?» (Східноєвропейський інститут теології, Львів, 2019 р.); міжнародна богословська конференція «“Нове та старе” (Мт. 13:52): традиція та оновлення в богослов'ї, церкві та освіті» (Одеська богословська семінарія, Одеса, 2019 р.).

Публікації. Основні результати дисертації відображені у 14 статтях, матеріалах і тезах конференцій, 4 з яких опубліковані в українських фахових виданнях з філософських наук, а 2 – в іноземних фахових періодичних виданнях, 8

публікаціях в інших наукових виданнях.

Структура й обсяг дисертації. Структура дисертації зумовлена логікою дослідження, що безпосередньо впливає з його мети і завдань. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, що містять у сумі 13 підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 186 сторінок, з них 167 – основного тексту. Список використаних джерел налічує 178 найменувань, з яких 60 – іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дисертаційного дослідження, сформульовано мету й наукові завдання роботи, визначено об'єкт і предмет дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи, її зв'язок із науковими програмами, темами. Наведені дані про її апробацію, структуру, обсяг та публікації основних результатів дослідження.

Перший розділ «Поняття передання в російській дореволюційній православній теології XIX–XX ст.» присвячений дослідженню основних передумов зародження й розвитку російського антизахідницького руху в дореволюційній Росії, орієнтованого на критику західних патернів, що використовувалися у філософських і богословських науках.

У **підрозділі 1.1. «Слов'янофільство і західницькі патерни»** проаналізована світоглядна напруга між слов'янофільством і західним світом, а також тими представниками російської інтелігенції, які перебували під впливом західно-схоластичних схем. Ця напруга між просхідним і прозахідним векторами думки досягла свого апогею в дореволюційній Росії на рубежі XIX–XX ст. Отже, починаючи з другої половини XIX ст., у російському релігійному середовищі почали поступово викристалізовуватися два основних підходи до західної теології – ліберальний і консервативний, або прозахідний і антизахідний.

У **підрозділі 1.2. «Вплив західної теології на розуміння концепту передання в дореволюційній російській православній думці»** проаналізовано вплив, який західне богослов'я здійснило на східне, багато в чому визначивши як його методологію, методи наукового дослідження, так і поняттєво-категоріальний апарат. Подібний вплив не міг не торкнутися центрального вчення Православної церкви, яке лежить в основі православ'я як такого, – вчення про передання. У результаті, його значно трансформували і переосмислили ті автори, які підхопили латинсько-схоластичні ідеї та певною мірою інтегрували їх у східний інтелектуальний контекст. Точніше кажучи, російські мислителі, лояльно налаштовані стосовно латинських інтерпретацій і формулювань передання, використовували богословські

наробітки й побудови як протестантів, так і римо-католиків для того, щоб надати цьому концепту більш розумного (раціонального) обґрунтування, визначити його сутність і окреслити його межі.

У підрозділі 1.3. «Критика російських дореволюційних мислителів проти західних поглядів на передання» проаналізована реакція мислителів антизахідного крила на проникнення прозахідних настроїв у російську літературу.

Радикальна частина російської філософсько-релігійної інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст. рішуче критикувала західні методи і способи конструювання і формулювання богослов'я в цілому та західні підходи до визначення сутності передання й до його концептуалізації зокрема. Головне дорікання з боку опозиції, що його зазнало західне богослов'я, а також ті російські автори, яким удалося інкорпорувати католицькі й протестантські ідеї в православний контекст, полягало в тому, що подібний вид богословської мови був за своєю природою формальним, раціонально-юридичним, безжиттєвим, що сковує і позбавляє вільної творчості саме богослов'я, яке у свою чергу зводить усю церковну свідомість до визначень і схем.

Тенденція вестернізації в російському дореволюційному богослов'ї не тільки спровокувала критику з боку консервативного, неакадемічного крила російської православної думки, але й послужила поштовхом до початку активних пошуків нових способів вираження суті передання. Ідеологічним авангардом, що надовго визначив розвиток російської нешкільної богословської традиції, слід уважати рух слов'янофільства, що виступило на захист російської релігійно-національної свідомості від західницького підходу, який загрожував, як уважали його ватажки, нівелюванням російської православної ідентичності.

Такі уми, як Хомяков, Бердяєв і їхні соратники, перебували біля джерел російського православного відродження, відомого як російський релігійно-філософський ренесанс. Їхні ініціативи послужили свого роду реактивом для нових пошуків живого й поза- або надісторичного передання наступними поколіннями російських інтелігентів, яким довелося розбудовувати й вигострювати своє богослов'я в еміграції. Отже, деякі інтенції православних мислителів ХІХ ст. впали на сприятливий ґрунт, де їх рецептувало друге покоління російської еміграції, зокрема протоієрей Георгій Флоровський, Володимир Лосський та ін.

Другий розділ «Поняття передання в теології протоієрея Георгія Флоровського» присвячений систематичному аналізу концепції передання протоієрея Георгія Флоровського на фоні його антизахідного полемічного богослов'я.

У підрозділі 2.1. «Друге покоління російського релігійно-філософського ренесансу та вплив західництва» було розглянуто подальший розвиток поняття

передання й рішучі парадигмальні зміни в його розумінні в період російської еміграції.

На зміну популярному уявленню про передання як про історичне джерело віронавчальних істин прийшло нове, екзистенціальне, есенціалістичне й містичне його розуміння, подане в новій богословській парадигмі, – «неопатристичний синтез», або, якщо говорити про його початкову версію в розробці Флоровського, «християнський еллінізм».

У підрозділі 2.2. «Уперед до Отців: неопатристичний синтез Флоровського як методологічні рамки, що охороняють передання» проаналізована концепція передання протоієрея Г. Флоровського в тісному зв'язку з його неопатристичним синтезом і екуменічним богослов'ям.

Протоієрей Георгій Флоровський, найбільш відомий як ініціатор неопатристичного повороту в російському православному богослов'ї, у своєму осмисленні православної еклезіології, включаючи природу передання Церкви, просунувся далі представників попереднього покоління антизахідних богословів і богословствуючих мислителів. Він не обмежився критикою західних богословських моделей і методів; навпаки, рішуче запропонував формувати й формулювати богослов'я по-іншому, по-святоотецьки. Отже, уся радикальність поглядів традиціоналістського крила православної інтелігенції постреволюційного періоду на чолі з Флоровським виявилася в їхніх зусиллях трансформувати православ'я за допомогою поступового повернення останнього до своїх історичних й ідейних першооснов.

Неопатристичний синтез Флоровського є свого роду відповіддю на виклик, кинутий проникненням і домінуванням католицьких і протестантських формулювань і акцентів у російське богослов'я. Більш конкретно, програма Флоровського виразилася у виявленні ознак девіацій, або, говорячи його ж словами, псевдоморфоз, у православній думці. Флоровський передусім дуже критично повівся у своїй оцінці російського релігійного ренесансу, який, на його погляд, перебував в ідеологічному «полоні» в західництва.

Після цього Флоровський запропонував християнський еллінізм для, по-перше, виправлення шляхів російського православ'я; по-друге, для вирішення проблеми міжхристиянської розрізненості. Флоровський уважав, що повернення до грецького стилю дозволить відновити єдність між християнами. При цьому останнє в дійсності означало відновлення еклесіастичного спілкування виключно на православних умовах, зокрема на основі православ'я неопатристичної спрямованості, як універсальної і абсолютної парадигми, як релігійного, так і

культурного (цивілізаційного) значення. Повної кайнонії можливо досягти, за Флоровським, тільки шляхом повернення всіх церков у лоно єдиної істинної Церкви – Православної церкви-матері.

Неопатристичний синтез має дуже тісний зв'язок із темою передання, оскільки він виносить вердикт усій російській релігійній філософії, що полягає в осуді її за відпадання від живлющого джерела церковної свідомості – живого передання. Свою місію неопатристичні богослови вбачали в тому, щоб свідчити про це передання у близькому і далекому зарубіжжі й указувати в його напрямі тим церквам, що відпали від істинної.

У *підрозділі 2.3. «Передання в розумінні Флоровського»* було з'ясоване, що передання у Флоровського, як і його богослов'я в цілому, має антизахідний характер. Його погляд на передання формувався і формулювався в категоричному протистоянні західним підходам до цього питання. Якщо говорити більш конкретно, він відмовився від офіційної і раціональної мови у викладі свого розуміння передання. Він уважав, що воно – передання – поза- або надісторичне і трансцендує будь-які форми фіксації або кодифікації, включаючи такі: постанови Вселенських Соборів, символи віри, твори Отців і т. д. У своїх працях Флоровський не наводить одного й точного визначення передання. Замість цього він пропонує кілька способів його інтерпретації: в одному разі він визначає його як «харизматичну або містичну пам'ять Церкви»; в іншому – як «постійну дію Духа в Церкві»; і, нарешті, він ототожнює передання із самою Церквою. Флоровський не намагався погоджувати ці визначення між собою, оскільки його вчення про передання, як, властиво, і його богослов'я в цілому, не мало систематизаторських цілей.

Третій розділ «Поняття передання в теології Володимира Миколайовича Лосського» присвячений комплексному аналізу концепції передання В. М. Лосського.

У *підрозділі 3.1. «Короткий нарис життя й академічної кар'єри Лосського»* здійснено огляд академічного шляху й інтелектуальних факторів, що здійснили глибокий вплив на погляди В. М. Лосського, включаючи його погляди на передання.

Лосський є саме тією фігурою, якій вдалося найбільш докладно й виразно передати неопатристичний погляд на передання, що формувався і формулювався в антизахідному дусі й риторичі. Цей погляд становить собою складну й багатовимірну концепцію, яка набула остаточного вигляду під впливом цілої низки факторів. Серед них значну роль відіграли ідеї батька Лосського – Миколи Онуфрійовича Лосського – і російської релігійної філософії в цілому. Крім того, чималий вплив на Лосського здійснило його навчання як у Росії, так і за рубежом, а також його екуменічна діяльність. Хоч Лосський, будучи вірним сином

Православної церкви Московського патріархату, усіляко намагався, з одного боку, відмежуватися від прогресивних ліберальних ідей російського релігійного ренесансу, а з іншого – прагнув очистити східне православ'я від усіх слідів західноєвропейського богослов'я й філософії, він не зміг повністю вберегти себе від впливу цих напрямів.

У підрозділі 3.2. *«Антизахідне богослов'я Лосського»* окреслені основні характеристики й особливості богослов'я В. М. Лосського, які в остаточному підсумку дозволяють більш чітко зрозуміти його концепцію передання. З'ясовано, що як його богослов'я в цілому, так і його концепція передання зокрема мали антизахідний характер.

У підрозділі 3.3. *«Розвиток поняття П/передання в антагонізмі із Заходом»* розглянутий погляд В. М. Лосського на передання, яке розвивалося й формулювалося в протистоянні західним і прозахідним спробам його інтерпретації.

У манері, характерній для містично орієнтованого православ'я, Лосський свідомо дистанціювався від технічної та суворої богословської мови. Чітко розмежовуючи православну позицію щодо передання від католицької і протестантської, Лосський більше говорить про те, чим не є передання, ніж про те, чим воно дійсно є. Більше того, Лосський винахідливо відкриває нову грань у розумінні передання з погляду православного богослов'я. Зокрема, він висловив ідею про дві лінії, або площини, згідно з якими Передання з великої літери перебуває на вертикальній площині, а передання з малої літери – на горизонтальній.

У розумінні Лосського Передання, що належить до вертикальної площини, складається не з церковних звичаїв, Священного Писання або будь-яких інших писань; це скоріше невимовне, непояснене життя Святого Духа в Церкві – життя, яке дозволяє останній сприйняти й осягати божественну істину. На іншій площині, або рівні, можна знайти передання й традиції, які становлять історичні свідчення роботи Духа в Церкві: Священне Писання, догмати, іконопис та ін. Серед цих свідків особливе місце посідає Писання, хоч воно не сприймається як вище серед інших. У богословській схемі Лосського передання, зокрема Священне Писання, перебувають у повній залежності від Передання.

У підрозділі 3.4. *«Аналіз і оцінка концепції П/передання Лосського»* критично проаналізовано поняття передання у В. М. Лосського, зокрема відзначені його сильні й слабкі сторони.

Погляд Лосського на Передання з великої букви фактично має яскраво виражений екзистенціальний, персоналістичний характер із пневматологічним акцентом. Крім того, Лосський певною мірою виходить за рамки святоотецького погляду на передання, коли привносить у православне розуміння цього питання нові

елементи, зокрема ускладнюючи й розширюючи концепт передання за допомогою розробки своєї теорії про дві площини. Ця теорія демонструє його унікальний внесок у концептуалізацію передання, який відрізняє його не тільки від Отців, але й від інших релігійних діячів його покоління.

До сильних сторін лоськівської концепції передання можна зарахувати такі тези. По-перше, у контексті дискусії про джерело(-а) і форми одкровення вона насамперед спонукає до точності в богословських судженнях, що єдиним і непогрішним джерелом одкровення є Бог. По-друге, вона підкреслює, що справжнє богослов'я і осягнення істини через Священне Писання завжди мають бути пов'язані з пізнанням Бога за допомогою духовного досвіду. По-третє, концепція Лосського підкреслює критичну важливість перебування всередині Церкви. Саме в ній людина пізнає істину й вчиться інтерпретувати і правильно розуміти суть Писання.

До слабких аспектів концепції Лосського в першу чергу слід зарахувати характерні їй неясність і наявність деяких неточностей. Також недоліками цієї концепції можна вважати її невиправданий розвиток в антизахідному, антимодерному й антиєкуменічному ключах.

Четвертий розділ «Критичний аналіз концепту передання в неопатристичному богослов'ї в контексті трансформації цього поняття в православній теології XIX–XX ст.» присвячений критичному аналізу й оцінці ключових віх у розвитку вчення про передання в російському православ'ї як у Росії, так і за її межами в рамках періоду XIX–XX ст., з особливим фокусом на впливі неопатристичної школи богослов'я на розвиток цього вчення.

У підрозділі 4.1. *«Фактори, що обумовили трансформацію концепту передання в православній теології XIX–XX ст.»* позначені основні чинники, які викликали трансформацію концепту передання в православній теології XIX–XX ст., зокрема перехід від раціонального до містичного розуміння передання.

Під час дослідження було показано, що в XIX–XX ст. у російській релігійній думці протиставлялися дві конкурентні тенденції у формулюванні ідеї передання – прозахідна й антизахідна. Цей конфлікт був обумовлений цілою низкою факторів, з яких були виділені такі: 1) крайня невизначеність усередині самого православ'я відносно трактування сутності й природи передання; 2) зародження і становлення реформаційних і контрреформаційних дискурсів, які наклали свій відбиток на розвиток раціональної моделі передання в російському православ'ї; 3) контрреакція з боку антизахідно налаштованої російської інтелігенції на проникнення в російську церкву й академію західноєвропейських патернів, формулювань і акцентів; 4) поява неопатристичної школи богослов'я, яка почала спробу заперечити богословську систему й метод російської школи богослов'я, що більш широко дивилася на діалог

із Заходом, а також запропонувати свою концепцію «Живого Передання» як антидоту від вестернізації російського богослов'я.

У підрозділі 4.2. *«Етапи трансформації концепту передання в православній теології XIX–XX ст.»* висвітлені основні етапи трансформації концепту передання в православній теології XIX–XX ст. За допомогою включення цього періоду в російському православному богослов'ї в широкий контекст історії розвитку концепту передання були позначені не тільки масштаби й історичні моменти в перетворенні цього концепту, але й те, як або наскільки ці моменти вписуються в більш широку куртину, у загальну панораму історії християнського вчення про передання. Зокрема, було показано, що в історії християнства протозначенням, вихідним розумінням передання було розуміння його як засобу і, власне, змісту передачі апостольської віри з покоління в покоління. Поряд із цим розумінням у постапостольській Церкві передання починає сприймати більшість апологетів і Отців і вчителів Церкви як традицію автентичного тлумачення Писання. Однак дуже скоро, багато в чому завдяки орігенівській, а по суті, платонічній і псевдодіонісіївській традиціям інтерпретація передання набуває містичного забарвлення. Саме така інтерпретація надовго закріпила за східним дискурсом містичну орієнтацію. З XVIII ст. цей феномен починає долатися в Росії внаслідок рецепцій протестантських і католицьких способів тлумачення передання. У результаті цього ідея передання одержує раціональну концептуалізацію, яка претендувала на гегемонію в російському православ'ї аж до XIX ст. Останньою розглянутою ключовою віхою в процесі трансформації концепту передання є переродження містичного дискурсу в православному богослов'ї (якщо не повне поглинання останнього першим), у рамках якого багато концептів, і в першу чергу передання, одержують відповідне осмислення і вираження. В остаточному підсумку, під керівництвом неопатристичних богословів, які у свій час запозичили деякі ідеї й орієнтири в окремих представників слов'янофільства, цей дискурс склав серйозну опозицію й донині існуючому розумінню передання, витлумаченого в раціональному, історичному й іманентному ключах.

Відстеження шляхів розвитку неопатристичного погляду на передання, а також локалізація його в широкий і різноманітний загальнохристиянський контекст дозволило піддати сумніву деякі його аспекти. Зокрема, це дозволило показати всю рішучість, свавільність і невинуватість дрейфу неопатристики від біблійного (у широкому смислі) і раннепатристичного підходу до розуміння передання до більш складної й до кінця непроясненої, хоч і оригінальної, моделі його концептуалізації.

Підрозділ 4.3. «Богословський аналіз і оцінка неопатристичної концепції передання» присвячений холістичному богословському аналізу й оцінці неопатристичної концептуалізації поняття передання. Результати аналізу показали,

що неопатристична теорія має цілу низку проблематичних зон і обмежень, а саме: 1) контури неопатристичного розуміння передання уявляються вкрай розмитими й невизначеними. Особливо неясно, чим воно є за своєю суттю та яке із запропонованих неопатристикою визначень або описів найбільш адекватно передають його сутність; 2) неопатристика здійснила невиправданий і необґрунтований семантико-богословський відхід від найбільш природного розуміння терміна «передання» до більш абстрактного, містичного; 3) також неопатристичні автори бездоказово й нелегітимно змішують у своїх працях, а в деяких випадках навіть ставлять знак рівності між переданням і Церквою; 4) неопатристичне визначення передання як «пам'яті Церкви», яке практично означає індивідуальний містичний релігійний досвід, зустрічається із серйозною проблемою, оскільки в такий спосіб сприйняте передання взагалі не може ні про що нікому нагадувати; 5) уявлення про те, що природа передання є безмежною, невимірною й всеосяжною, надмірно перебільшує значимість цього церковного концепту, у результаті чого він затінює, якщо не поглинає собою, інші важливі основи і джерела (у широкому смислі) спасительної віри. Неопатристи фактично піднесли передання у становище більш високе, ніж Писання і Євангеліє (провозвістя); 6) неопатристичні вчені так і не змогли вказати, де саме пролягає демаркаційна лінія між Переданням із великої букви й переданням із малої букви, а де вони стикаються або пересікаються; 7) у неопатристиці передання набуває традиціоналістських рис, які перешкоджають їй рухатися вперед до Отців і розбудовувати богослов'я в сучасному ключі; 8) неопатристика запропонувала антиєкуменічне трактування передання, яке не дозволяє православної еклезіології повноцінно розбудовуватися в діалозі з іншими церквами.

У світлі вищенаведених критичних зауважень на адресу неопатристичної концепції передання було зроблено декілька важливих узагальнюючих висновків: 1) ця концепція потребує ґрунтовного перегляду; 2) більше того, вона значно обмежує науковий і суспільно-церковний дискурси в рамках православного богослов'я.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснений цілісний історико-богословський аналіз поняття передання в російській неопатристичній думці. У результаті проведеного аналізу були виявлені передумови зародження й особливості процесу розвитку неопатристичної концепції передання, її сутність та сильні й слабкі боки.

Починаючи з XVI і закінчуючи XIX, якщо не першою половиною XX ст., у східному православ'ї суттєво переважали спроби викладу церковного вчення про

передання в західно-догматичному ключі. Для цього періоду була характерна поява й широке вживання в православній богословській освіті підручників із догматичного богослов'я, які за своїм характером і спрямованістю багато в чому нагадували західні. У них передання подавалося в раціональних формулюваннях як віронавчальне джерело, яке не перевершує й не поглинає собою Писання.

У XIX ст. відзначена тенденція починає долатися, поступово втрачаючи свою популярність. На зміну їй приходить містичний підхід, націлений на витиснення катафатичних і ригористичних визначень на шляху до бездомішкового й автентичного православного розуміння передання.

На трансформацію осмислення передання – перенесення його з раціональної значеннєвої площини в містичну – значною мірою вплинула критика деяких антизахідно налаштованих слов'янофілів, спрямована як проти західних підходів до передання, так і проти шкільного православного богослов'я, яке перебувало під впливом перших. При цьому слов'янофіли не змогли запропонувати якогось конкретного богословськи вивіреного альтернативного підходу, який можна було б протиставити західним або прозахідним. Водночас, їхній посыл і антизахідна риторика лягли в основу богословського зсуву в розумінні передання в XX ст., що здійснило молоде покоління російських богословів-фундаменталістів, які перебували «в розпорошенні» (Як. 1:1).

Подальший розвиток поняття «передання» одержало в постреволюційний період російського богослов'я завдяки творчим зусиллям протоієрея Георгія Флоровського і його колег-однодумців. У 1930-х роках Флоровський здійснив неопатристичний поворот у православному богослов'ї, у межах якого відбулося парадигмальне переосмислення значення поняття передання. Замість чіткого, раціонального й історичного розуміння передання Флоровський запропонував абстрактне, екзистенціальне і містичне трактування цього поняття.

Неопатристичний синтез Флоровського має дуже тісний зв'язок із темою передання, оскільки перший запропонував його в протистоянні російській релігійній філософії, яку він засудив за її, як уважав, відпадання від живлющого джерела церковної свідомості – живого передання. Традиціоналістський і однобокий за своїм духом неопатристичний підхід до рецепції Отців, що він його висунув, який, як очікувалося, мав сприяти возз'єднанню з переданням і збереженню його, не дозволив йому проектувати своє богослов'я з урахуванням викликів сучасності.

У цілому передання у Флоровського, як і усе його богослов'я, має антизахідний і вузько конфесіональний характер. Його погляд на передання формулювався в категоричному антагонізмі до західних і прозахідних підходів до цього питання. Свою місію він убачав у тому, аби свідчити про це передання на міжнародних екуменічних форумах і вказувати в його напрямі тим, хто відпав від

істинної Церкви – Російської православної церкви.

У процес трансформації розуміння передання істотний внесок зробив також В. М. Лосський. Він найбільш ґрунтовно серед неопатристичних богословів першого покоління підійшов до концептуалізації й експлікації цього поняття. Завдяки його творчій праці неопатристична концепція передання набула завершеного вигляду.

У своїй системі координат Лосський розрізняв передання (в однині) або передання (у множині) з малої літери й Передання з великої літери, або передання, розташоване на горизонтальній лінії, та передання(-я, мн.), розташоване, відповідно, на вертикальній лінії. Він вважає належним «слово» як написане, так і усне, включаючи Писання, до категорії передання. Що стосується Передання, він визначає його як життя Святого Духа в Церкві, а в деяких випадках – як досвід, свідомість і пам'ять Церкви. Писання, як і інші кодифіковані джерела Церкви, для нього є свого роду свідком Священного Передання. Якщо перше – це «слово» (*logos*), то останнє – єдиний спосіб його сприйняття. Це дві реальності однієї й тієї самої плероми. Лосський наполягає на тому, що Писання може бути правильно витлумачене тільки за допомогою Святого Духа й усередині Церкви, тобто у світлі Передання як пронизуючого світла, за допомогою якого людина може сприймати істину, а не зміст Одкровення.

У цілому концепція передання Лосського є більш складною, а також суттєво відрізняється від того, чому вчили Отці, зокрема від вчення Василя Великого. Всупереч своєму заклику *повернення до джерел*, Лосський «пішов далі» Отців у тому сенсі, що включив під час формулювання своєї концепції ті елементи, які вони не включали.

Серед сильних сторін лосськийської концепції передусім слід виділити те, що в ній побічно підкреслюється роль Бога як єдиного джерела одкровення. По-друге, у ній справжнє богослов'я й осягнення змісту Священного Писання тісно пов'язані з пізнанням Бога за допомогою духовного досвіду, що, своєю чергою, спрямоване до теозису. По-третє, концепція відводить життєво важливу роль учительству Церкви в процесі пізнання Бога й інтерпретації Його одкровення.

Багато складнощів, які існують у дослідженні концепції Лосського, пов'язані насамперед з тим, що православний учений не досить чітко викладає свій погляд на сутність Передання, не наводить жодного богословського доведення на підтримку своєї теорії («дві лінії» передання) й не уточнює, як у своєму богослов'ї він розмежовує природу Передання й сутність Святого Духа.

За допомогою розміщення неопатристичного синтезу з його уявленнями про передання в широкий контекст історії розвитку концепту передання було показано, що в історії християнства першими значеннями передання були «засіб» і «зміст» передачі апостольської віри з покоління в покоління. Такий підхід дозволив показати рішучий відхід неопатристики від святоотецького підходу до розуміння передання до більш складної й до кінця непроясненої, хоч і оригінальної, моделі його концептуалізації.

Результати комплексного критичного аналізу виявили цілу низку недоліків і обмежень неопатристичного погляду на передання, які можна звести до того, що він є вкрай нечітким, абстрактним, есенціалістським, недостатньо обґрунтованим, антизахідним, антиєкуменічним, традиціоналістським і суперечливим. Крім того, у ньому бездоказово змішується передання з пневматологією, а в деяких випадках поміж переданням і Церквою ставлять знак рівності.

Наприкінці дисертаційної роботи було зроблено декілька висновків у світлі критики, що стосуються слабких сторін неопатристичного підходу до передання, а саме: 1) ця концепція потребує ґрунтовного перегляду; 2) вона, як логіко-методологічне ядро неопатристики, обмежує розвиток наукового й суспільно-церковного дискурсів на методологічному рівні в рамках православного богослов'я.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Саблон Лейва Э. А. Понятие Предания в богословии Владимира Николаевича Лосского / Э. А. Саблон Лейва // Практична філософія. – 2017. – № 66 (4). – С. 117–122.
2. Саблон Лейва Э. А. Корреляция между Преданием и Писанием в богословии В. Н. Лосского / Э. А. Саблон Лейва // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – 2019. – Вип. 148 (9). – С. 133–137.
3. Саблон Лейва Е. А. Поняття кеносісу у богословській думці В. М. Лосського і протоієрея Сергія Булгакова: порівняльний критичний аналіз / Е. А. Саблон Лейва // Освітній дискурс: збірник наукових праць. – 2020. – Вип. 23 (5). – С. 101–108.
4. Саблон Лейва Э. А. Иустин Философ: точки соприкосновения теологии и философии в период ранней Церкви / Э. А. Саблон Лейва // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – 2015. – Вип. 92 (1). – С. 238–243.

Стаття в іноземних періодичних виданнях:

5. Саблон Лейва Э. А. Идея предания в Новом Завете: понятие, роль и функция / Э. А. Саблон Лейва // Власть и общество (история, теория, практика). – 2019. – № 51 (3). – С. 115–123.

6. Саблон Лейва Е. Вплив західної теології на розуміння концепту передання в дореволюційній російській православній думці / Е. Саблон Лейва // *Evropský filozofický a historický diskurz*. – 2020. – № 6 (2). – Р. 88–96.

Публікації в інших наукових виданнях:

7. Саблон Лейва Э. Роль предания в жизни церкви согласно В. Н. Лосскому / Э. Саблон Лейва // *Богословские размышления*. – 2020. – № 24. – С. 99–118.
8. Саблон Лейва Э. Рецензия на Рупова, Розалия. Неопатристический синтез: христианская альтернатива глобальному кризису цивилизации. Санкт-Петербург: Алетейя, 2017 / Э. Саблон Лейва // *Богословские размышления*. – 2019. – № 22. – С. 115–117.
9. Саблон Лейва Е. Prospects and Challenges for Ecumenism in the 21st Century: An Evangelical Perspective / Е. Саблон Лейва // *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Реформація і сучасний світ (Філософія. Богослов'я. Наука)»* / Відп. ред. Надибська О. Я. – Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. – 2017. – С. 96–100.
10. Саблон Лейва Э. Преимущества и недостатки онтологического доказательства бытия Бога Ансельма Кентерберийского с точки зрения богословия и философии / Э. Саблон Лейва // *Богословские размышления*. – 2014. – № 15. – С. 179–194.
11. Саблон Лейва Э. К теологии культуры Пауля Тиллиха: проблема демаркации «сакрального» и «секулярного» / Э. Саблон Лейва // *Богословские размышления*. – 2017. – № 18. – С. 82–96.
12. Саблон Лейва Э. Герменевтика в горизонте «смерти автора» / Э. Саблон Лейва // *Наукова студентська конференція. Секція «філософія»*. – Київ: Інститут Філософської Освіти і Науки Національного Педагогічного Університету імені М. П. Драгоманова. – 2015. – С. 17–18.
13. Саблон Лейва Э. Философия и теология в горизонте «метода корреляции» Пауля Тиллиха / Э. Саблон Лейва // *Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2015»: матеріали доповідей та виступів* / Ред. кол.: А. Конверський [та ін.]. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський національний університет». – 2015. – С. 171–173.
14. Саблон Лейва Э. Рецензия на книгу Caputo, John D. *Philosophy and Theology. Horizons in Theology*. Nashville, TN: Abingdon Press, 2006 / Э. Саблон Лейва // *Журнал «Реформатский взгляд»*. – № 3 (2). – 2017. – С. 90–93.

АНОТАЦІЯ

Саблон Лейва Е. А. Концепт передання у російській православній неопатристичній думці. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2020.

У дисертації вперше здійснюється комплексний історико-богословський

аналіз концепту передання в російській православній неопатристичній думці, зокрема проаналізована концепція передання протоієрея Г. Флоровського і В. М. Лосського в контексті їхніх версій неопатристичного синтезу й у тісному зв'язку з їхніми екуменічними поглядами.

У дисертації було встановлено, що термін «Передання» неопатристичні богослови використовують ідіосинкратично, якщо не соліпсично. Неопатристична концепція передання значно й недостатньо обґрунтовано відійшла не тільки від свого семантичного й біблійного значення, але й від святоотецького розуміння цього поняття у відповідь на рецепцію західноєвропейських формулювань і акцентів, що її здійснили російські академічні богослови і філософи, які використовували їх у теоретизації передання. Виявлено, що в неопатристичній парадигмі межа поміж поняттям «живе Передання» і такими суміжними поняттями, як «Церква» і «Святий Дух», не завжди чітко простежується, а в деяких випадках навіть зовсім елімінується. З'ясовано, що концепція передання в неопатристичній парадигмі є її методологічною основою, яка надала їй антиєкуменічні, партикуляристські, абсолютистські й традиціоналістські властивості, які, у свою чергу, призвели до того, що неопатристичне православ'я надовго випало із сучасного наукового й церковно-суспільних дискурсів. Доведено, що неопатристична концепція передання Флоровського і Лосського, незважаючи на деякі її достоїнства, є недостатньо чіткою, досить проблематичною, суперечливою й недостатньо обґрунтованою.

Ключові слова: В. М. Лосський, протоієрей Г. Флоровський, неопатристичний синтез, слов'янофільство, західництво, неопатристична школа богослов'я, російська школа богослов'я, російська релігійна філософія, російське православне богослов'я, російський релігійно-філософський ренесанс.

АНОТАЦІЯ

Саблон Лейва Е. А. Концепт предания в русской православной неопатристической мысли. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.14 – богословие. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2020.

В диссертации впервые осуществляется комплексный историко-богословский анализ концепта предания в русской православной неопатристической мысли, в частности проанализирована концепция предания протоиерея Г. Флоровского и В. Н. Лосского в контексте их версий неопатристического синтеза и в тесной связи с их экуменическими взглядами.

В диссертации было установлено, что термин «Предание» используется неопатристическими богословами идиосинкратически, если не солипсически.

Неопатристическая концепция предания значительно и недостаточно обосновано отошла не только от своего семантического и библейского значения, но и от святоотеческого понимания этого понятия в ответ на рецепцию западноевропейских формулировок и акцентов русскими академическими богословами и философами, которые использовали их в теоретизации предания. Выявлено, что в неопатристической парадигме граница между понятием «живое Предание» и такими смежными понятиями, как «Церковь» и «Святой Дух» не всегда ясно прослеживается, а в некоторых случаях совершенно элиминируется. Выяснено, что концепция предания в неопатристической парадигме является ее методологической основой, которая сообщила ей антиэкуменические, партикуляристские, абсолютистские и традиционалистские свойства, приведшие, в свою очередь, к тому, что неопатристическое православие надолго выпало из современного научного и церковно-общественного дискурсов. Доказано, что неопатристическая концепция предания Флоровского и Лосского, несмотря на некоторые ее достоинства, является недостаточно ясной, довольно проблематичной, противоречивой и недостаточно обоснованной.

Ключевые слова: В. Н. Лосский, протоиерей Г. Флоровский, неопатристический синтез, славянофильство, западничество, неопатристическая школа богология, русская школа богословия, русская религиозная философия, русское православное богословие, русский религиозно-философский ренессанс.

SUMMARY

Sablon Leiva E. A. The concept of tradition in Russian Orthodox neo-patristic thought. – Manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Philosophical Studies, Specialty 09.00.14 – Theology. – National Pedagogical Dragomanov University of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2020.

In the dissertation, for the first time, a comprehensive historical and theological analysis of the concept of tradition in Russian Orthodox neo-patristic thought is carried out. In particular, the tradition concept of Fr. G. Florovsky and V. N. Lossky is analyzed in the context of their versions of neo-patristic synthesis and in close connection with their ecumenical views. This analysis demonstrates that their conceptualization of tradition, which in many respects intersected with, was even partially determined by, certain Slavophil ideas, marked a new and decisive turn in the understanding of this concept in post-revolutionary Orthodox theology. Under the leadership of these thinkers and their like-minded colleagues, mystical discourse in Orthodox theology was revived and received a new round of development, within the framework of which the idea of tradition acquired existential, essentialist (personalistic) and mystical content.

It is established in this dissertation that the term “Tradition” was used by the neo-patristic theologians idiosyncratically, if not solipsistically. The neo-patristic concept of tradition has, as a reaction against the reception of Western European formulations and emphases by Russian academic theologians and philosophers who used them in theorizing tradition, significantly and with insufficient substantiation departed, not only from the term’s semantic and biblical meaning, but also from the patristic understanding of tradition. It is brought to light that in the neo-patristic paradigm the boundary between the concept of “living Tradition” and related concepts such as “Church” and “the Holy Spirit” is not always clear. In some cases, an equals sign was even explicitly put between these concepts; in particular Florovsky conceptually equated the concept of “tradition” and the reality of the Church. It is found that this tradition-concept is the methodological basis of the neo-patristic paradigm, determining its anti-ecumenical, particularistic, absolutist and traditionalist properties, a result of which was neo-patristic Orthodoxy falling, for a long time, out of modern ecclesiastical, academic and social discourses. It is demonstrated that, certain merits notwithstanding, the neo-patristic concept of Florovsky and Lossky remains unclear, problematic, controversial and insufficiently substantiated.

Key words: V. N. Lossky, Fr. G. Florovsky, neo-patristic synthesis, Slavophilism, Westernism, the neo-patristic school of theology, the Russian school of theology, Russian religious philosophy, Russian Orthodox theology, the Russian religious-philosophical renaissance.